

SUNUŞ

Araç, yöntem ve söylem düzeyinde yaşanan değişikliklere ve 1973 yazında Paris’te toplanan 21. Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde oryantalist teriminin kullanılmamasına ilişkin alınan karara rağmen, oryantalist çalışmalar, hâlâ birbiriyle sınıksız sarılı, güçlü ve sistemli bir şekilde sürdürülüyor. Oryantalist geleneğin sözlü olarak kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığına ilişkin “Anımsanan Çarşamba İkindileri” (Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, çev. Celal A. Kanat, İstanbul: Sarmal Yay., 1994, s. 93-110) başlıklı yazısında Albert Hourani’nin anlattıkları hatırlanacak olursa, bu hiç de şaşırtıcı değildir. Pek çok oryantalist dernek faaliyetlerini sürdürüyor. İsimleri değiştirilmiş olsa da, pek çok oryantalist nitelikli kongre tertip edilmeye devam ediyor. Fakat en önemlisi, emperyalizm hâlâ tüm dünyada olduğu gibi Doğu’nun çeşitli bölgelerinde, özellikle de Orta Doğu’da menfaatlerinin devamı için çalışıyor. Bu çabalar arasında, bölgenin devlet ve toplumları hakkında yapılacak araştırmaları ve araştırmacıları desteklemek de bulunuyor. Bu destek de, oryantalizmi bitiren değil, yeni şartlara ve zamanın ihtiyaçlarına uyum sağlamasını temin eden yenileyici ve diriltici bir işlev görmektedir. Bu noktada Maxime Rodinson, oryantalist çalışmaların son durumunu açıklayan çok yerinde bir tespit yapmıştı: “Doğuyu inceleyen, sınırları Tanrı ya da eşyanın mahiyeti icabı çizilmiş bir oryantalist ilim yoktur. Sadece bir zamanlar Doğu olarak adlandırılan ülkelerde görülen çok yönlü problemler vardır, birçok ilimler tarafından aydınlatılması gereken, çeşitli olayların ortaya çıkardığı problemler. Söz konusu olan şu: filologların egemenliği sona ermiştir.” (*Batıyı Büyüleyen İslam*, çev. Cemil Meriç, İstanbul: Pınar Yay., 1983, s. 83)

Oryantalist arşivin sunduğu tarihsel veriler ışığında, oryantalist çalışmaların yegane özelliğinin; İslam, Müslümanlar, Doğu ve Doğulular hakkındaki bilgilerin, daima bunları kötü gösterecek biçimde çarpıtılması ya da eksik değerlendirilmesi ve Kilisenin veya Avrupalı devlet idarecilerinin bazı siyasî menfaatleri nedeniyle Batılı halkları tahrik etmeye dönük propaganda malzemesi olarak kullanılması olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde,

oryantalist çalışmalarda karşımıza “tek” bir Doğu imgesi de çıkmaz. Farklı şartlarda ve zamanlarda Doğu değişik biçimlerde sunulur.

Oryantalist “arşiv”in oluşumuna önemli katkıları olan Batılı edebiyatçı, siyasetçi, tüccar, seyyah ve akademisyenlerin her birinin kalbinde Doğu’nun ayrı bir yeri ve anlamı vardı. Kimi zaman İslam Hristiyan otoriteye örnek model olarak gösterildi, kimi zaman Müslümanların başarısı Kilisenin kendisine bir çeki düzen vermesi için Tanrı’nın bir uyarısı sayıldı, kimi zaman Doğu toplum ve devlet yapıları Batılı idarecileri eleştirmek için bir paravan olarak kullanıldı, kimi zaman Doğu’ya dair eserler Batılı devletlerin sansür uygulamalarından kaçmaya fırsat tanıyan bir alan olarak ortaya çıktı.

Bütün bu özellikler oryantalist çalışmalarda karşılaştığımız Doğu’ya ilişkin olumlu imaj ve yaklaşımların Batılı devletlerin dönemsel çıkarlarına bağlı olarak ortaya çıktığı ve oryantalist çalışmalarda belirlenmesi gereken asıl çizginin, Batı ile Doğu arasındaki tarihsel ilişki ve çatışmanın varlığı olduğu sonucuna götürmektedir. Bu mücadelenin aldığı seyre, Batı ile Doğu arasındaki güç dengelerinde yaşanan farklılaşmalara ve her iki dünyanın kendi içinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak, oryantalist çalışmalardaki Doğulu, İslam ya da Müslüman imgesi de farklılık arz etmiştir.

İkinci Savaş sonrasında savaşın galiplerinin dünyada tesis etmeye çalıştıkları yeni siyasî düzen, oryantalizme yöneltmiş eleştirilerin anlamı hakkında ipuçları sağlayan bir tarihsel arka plan sunmaktadır.

İkinci Savaş sonrasında koşullarında, Batı Avrupa devletleri, egemenlik ilişkilerindeki lider konumlarını yükselen yeni güç ABD’ye devretmek zorunda kaldılar. ABD, İkinci Savaştan bir süper güç olarak çıktı. Bu, aynı zamanda, yeni koşullarda toplumlar arası ilişkilerde ortaya çıkan gelişmeleri yorumlama ve çözümleme tekeline de ABD’ye kazandırmıştır. Bu durumun en somut göstergesi; modernleşme, kalkınma, gelişme iktisadı türünden konuların ABD’de üslenmiş akademik çevrelerde geliştirilmiş olmasıdır. Savaş sonrası koşullarda, yükselen diğer bir yeni güç SSCB idi. SSCB, Ekim Devrimi sonrasında kısa süren emperyalizm karşıtı çağrı ve tutumunu terk etmiş; bir anlamda, Batı dünya egemenliğinin uygun gördüğü bir tutum geliştirme yolunu tutmuştu. ABD, İkinci Savaş sonrasında diğer söz sahibi gücü SSCB’nin liderliğindeki bloğa karşı mücadeleden de kaçmadı. Sovyet

genişlemesini sınırlamayı hedefleyen engelleme ilkeleri gereğince Kore ve Vietnam'a müdahale de etti. Savaşın sonraki yirmi yıl (1945-1964) "Amerikan İmparatorluğu" nun zirveye çıktığı en parlak egemenlik yılları oldu.

Gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrasında, Doğu ülkelerinde Batı karşıtı hareketlilik artmış, sömürgelerde milliyetçilik ve bağımsızlık talepleri yükselmeye başlamıştı. 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Asya ve Afrika, güçlü bir anti-emperyalist hareketle sarsıldı. Birinci Savaşın patladığı devrede, Batı emperyalizminin ileriye doğru hamlesi zaten hızını kaybetmeye başlamıştı. İki savaş arasında da, emperyalist devletler, sömürgelerde bir dizi tavizler vererek tutunabilmekteydiler. Sömürge halklar, artık eskisi gibi yaşamaya razı değillerdi ve emperyalizme karşı savaşıma daha etkin olarak katılıyorlardı. Öte yandan emperyalist ülkeler de, artık kendi sömürgelerini eski kalıplara göre yönetemiyorlar ve sömürge politikalarını değiştirmek zorunda kalıyorlardı.

İkinci Savaşın ardından, sömürgecilik şaşırtıcı bir biçimde dünya genelinde sona erdi. Sömürge düzeni artık yalnızca sömürgelerin zayıflığı üzerine kurulu olduğundan ve ancak –her iki anlamıyla da– "zor" ile ayakta kaldığından, eski sömürge devletlerinin düşmanca rekabetinin yarattığı bitkinlik, sömürgelerin bağımsızlaşma sürecini zorunlu kıldı. ABD, sömürge mirasını reddetti. Avrupalı devletlerinin aksine önceki sistemde sömürge sahibi olmaması, ABD'ye bu konuda bir avantaj sağlamıştı. O nedenle ABD, sömürge sisteminin "yeniden düzenlenmesi" hususunda Avrupalı devletlere nispetle çok daha "radikal" davranabildi.

Kolaylıkla anlaşılacağı gibi, dekolonizasyon süreci "mutlak" bir bağımsızlaşmayı değil, yeni koşullara uygun değişik türden bir "bağımlılaşma"yı getirdi. Yeni düzenlemelerle birlikte kullanılan ekonomik ve başka yöntemler, "gözle görünmez" muazzam bir yeni-sömürge imparatorluğunun kurulmasını mümkün kıldı. Sömürgeciliğin sona erdiği, bağımsızlıklarını elde eden bu "renkli insan"ların sömürgeci "beyaz insan"la eşit seviyede kabul edildikleri anlamına gelmez. Bu topluluklara verilen "üçüncü dünya" ismi bile, önceki dönemlerde var olan belli önyargıların, Beyaz Adam'ın üstten bakışının hala devam ettiğinin bir göstergesi olarak alınmalıdır.

Savaş sonrasında yeniden yapılanma sürecinde, önceki dönemin çekişmelerinin en alt düzeye çekilmesine gayret edilmiştir. Öncelikle ciddi iç çekişmelere, dolayısıyla da Batı'nın zayıflamasına sebebiyet veren birbiriyle çekişme halindeki farklı merkezlerin ortadan kaldırılması ve egemenlik ilişkilerinin yönetiminin ortak bir zeminde ve tek merkezden yürütülmesi uygun görüldü. Yeni düzenin ihtiyaç duyduğu yeni anlayış ve bu anlayışa uygun yeni siyasî, iktisadî ve kültürel kurumlar da, başta Birleşmiş Milletler Örgütü olmak üzere peş peşe kurulmaya başlandı.

Sanayileşmiş ülkeler ile bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlikler ortaya yeni problemler çıkardı. Yeni sömürgecilik denilen şey de işte bu şartlarda ortaya çıktı. Ekonomik alanda yeni sömürgecilik, millî iktisadî programları için söz konusu ülkelerin yeterli bağımsızlığa sahip olmamasıyla ve bölgelerini ilgilendiren uluslararası siyasî kararlara katılamayışlarıyla belirleniyordu. Gerçekten de, Üçüncü Dünya ülkelerindeki sanayi yatırımlarına genellikle egemen ülkelerin hükümetleri veya çok uluslu şirketler karar veriyordu.

Gerek iki savaş arasında ve gerekse de İkinci Savaş sonrasında dünya genelinde meydana gelen siyasî gelişmelerin yanı sıra egemenlik ilişkileri ve liderlik mevkiindeki değişiklikler, Batı'nın genelde Batı-dışı toplumlara, özeldense Doğulu toplumlara bakışına da yansdı. Bu, egemenlik ilişkilerinin Batı liderliğinde oluşunun, dönemin şartlarına ve güç dengelerine uygun bir biçimde sürdürülmesi için gerekli bir değişiklikti. Söz konusu ılımlı yaklaşımın, tüm Doğulu toplumlar ve her dönem için geçerli olmadığı da hatırlanmalıdır. Aslında, bu dönemde, geçmişte üretilmiş kimi imajlardan vazgeçilmemiş ve onlardan sonuna kadar yararlanılmaya devam da edilmiştir.

1945 sonrasında oryantalist çalışmalar, çağın bilimsel ve teknolojik araçlarıyla –özellikle ABD'de– daha da zenginleşerek sürdürülmüştür. Oryantalist çalışmalar modern beşerî bilimlerden gerek yöntembilim ve gerekse de açıklama modelleri açısından önemli ölçüde yararlandılar: Sayıları gittikçe artan oryantalist uzmanlar, İslam dünyasının çeşitli veçhelerini sosyal bilim perspektifiyle ele aldılar, almaya da devam ediyorlar. Uzun zaman ilgilenilmeyen ekonomik tarih ve sosyal tarih, sayıları gittikçe artan ve kendilerini artık ilgilendikleri ülke ya da bölgeyi tanımlayan –Türkolog, Mısırolog, Sinolog ya da Arabiyatçı, İslamiyatçı gibi– isimlerle tanıtan uzmanlar ta-

rafından işlenmektedir. Sosyolojik eğilimli ilk İslamoloji kongresi, 11-14 Eylül 1961 tarihleri arasında Brüksel’de toplandı: *Colloque sur la Sociologie Musulmane*. İslam dünyasının geçmiş ve çağdaş iktisat tarihine ayrılmış ilk toplantı, 1967 yılında Londra’da gerçekleştirildi: *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*.

Bu dönemin oryantalist çalışmalarında karşımıza çıkan bir diğer yenilik, yerli uzmanlarla geniş bir işbirliği ağının kurulmuş olmasıdır. Uzun zaman, yerli araştırmacı Batılı uzmanın, “haber kaynağı” olmaktan öte bir role sahip olamadı. Batılı araştırmacılar, yerli akademisyenin getirdiği bilgileri “yeni baştan ele alıp değerlendirme ve yorumlama” ihtiyacı duymuşlardı. Yerli araştırmacılara bu noktada “bilgi üretme” hakkının tanınması, bir yönüyle, Batı-dışı toplumlarının bağımsızlıklarını kazanmaları ve kendileri adına konuşma konusundaki ısrarlarının bir sonucudur. Fakat, belki bundan daha da önemli olan ve üzerinde durulması gereken sebep, sömürgeci Avrupa devletlerinin, yerli topluluklara, kendi istediği tarzda bir bilgi üretim mekanizmasını kabul ettirmiş olmasıdır.

İkinci Savaş sonrasının koşullarına paralel olarak oryantalizm alanında görülen bu değişimler, aynı zamanda oryantalizme yönelik eleştirileri de teşvik etmiştir. Egemenlik ilişkilerinde önceki dönemin formlarının aşılmasına paralel olarak Doğulu toplumların araştırılmasında kullanılan yöntemler ve bakış açıları da aşılmıştır. Bu da, oryantalizmin –artık pratikte aşılmış olan– belli özelliklerini eleştirmeyi kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Eleştiriler bir önceki dönemin oryantalist bakış açısını, çalışma tarzını ve yöntemlerini hedef almışlardır. Ayrıca yeni eleştiriler, önemli ölçüde ABD’nin oryantalizm ve sömürgecilik meselelerindeki yeni bakış açısını yansıtır ve destekler niteliktedir. Oryantalizme sistemli ilk eleştiriler, köken itibarıyla Orta Doğulu olup Avrupa üniversitelerinde eğitim görmüş ve çalışmış akademisyenler tarafından yöneltilmiştir. Ancak, bu eleştiriler temelde ABD’nin dünya egemenlik ilişkilerinde meydana getirdiği değişiklikler üzerine kuruludur.

Aslında Batılı devletler iki savaş arası dönemde oryantalist çalışmalarda yaşanan problemler üzerinde düşünmeye başlamışlardı. Buna rağmen, oryantalist çalışmaların revizyondan geçirilmesi ancak İkinci Savaş sonrası dönemde gerçekleşebildi. Bu dönemde, oryantalist çalışmaların temel zihniyeti; ayrımcı, farklılaştırıcı ve Batı-dışı toplumları aşağı gösterici veya

aşağılayıcı değerlendirmeler, kısacası Avrupa-merkezci değerlendirmeler eleştiri konusu yapılmıştır. Siyasî düzlemde artık 19. yüzyılın Avrupa sömürgeciliğinin geride kaldığı, ABD öncülüğünde yeni bir sömürge sisteminin uygulamaya konulduğu bu dönemde; eski sistemin bir ürünü ve destekçisi olan klasik oryantalist yaklaşımlar eleştirilip değiştirilmiş; yeni araç ve yöntemlerle yeniden inşa edilmiş ABD egemenliğindeki Batı sömürge sisteminin ürünü ve destekçisi yeni-oryantalist bir yaklaşım geliştirilip hakim kılınmıştır.

Oryantalizme yöneltmiş eleştirilerde belli ortak özelliklerle karşılaşmaktayız: İlki, eleştirilerin, temelde 19. yüzyıl oryantalizmini hedef almış olmasıdır. 19. yüzyıl oryantalizmi, ideolojik oluşu ve Avrupa-merkezci görüşleri dolayısıyla eleştiri konusu yapılmaktadır. Oysa 19. yüzyıl oryantalizminin eleştirisi, Batılılarca zaten yapılmıştır. Savaş sonrasında hemen Avrupa oryantalizminin önde gelen temsilcileri, İngiliz ve Fransız oryantalistleri, ülkelerindeki çalışmaların durumu hakkında yaptıkları bir dizi toplantı ve konferansın yanı sıra devletlerine sundukları raporlarda oryantalist çalışmalarda kullanılan yöntem, araç ve bakış açılarının barındırdığı yetersizlikleri dile getirmektedirler. Enver Abdülmelik, “Krizdeki Oryantalizm” (çev. Melike Kır, iç. A. L. Tibawi, Enver Abdülmelik, Hamid Algar, *Krizdeki Oryantalizm: Eleştiriler*, İstanbul: Yöneliş Yay., 1998, s. 7-47) başlıklı yazısında, bu noktada pek çok açıklayıcı örnek ve bilgi sunmaktadır.

ABD, yukarıda bahsedilen siyasî ortamdaki değişikliklerin doğal bir sonucu olarak, oryantalist çalışmalar alanında Avrupa siyasetinin ve oryantalizminin sıkıntılarından, yetersizliklerinden ya da sınırlılıklarından azade kılınmış çalışmalar yapmayı tercih etmiştir. ABD —dünya siyasetindeki yeni konumuna uygun olarak— kendisini, üniversitelerin oryantalist araştırmalar müfredatlarından akademik personelin seçimine, oryantalist araştırmaların en önemli araçlardan biri olan bölgenin dillerinin öğretiminden akademik ve malî kurumlaşmaya kadar pek çok alanda yeni koşullara uygun olarak düzenlemiştir. Fakat tüm bu yeniden yapılanma çabalarına rağmen Amerikan oryantalizmi de, 19. yüzyıl Avrupa oryantalizminde hakim olan temel yaklaşım biçimlerini bünyesinde barındırmaya devam etmiştir. Bu süreklilik; hem ABD’nin Batılı kolektif muhayyilenin bir parçası oluşu, hem de H. A. R. Gibb ve Bernard Lewis gibi dönemin önde gelen bazı Avrupalı oryanta-

listlerinin ABD’de oryantlizmin kurumlaşması aşamasında yetiştirici ve yönlendirici olarak görev yapmaları vasıtasıyla sağlanmışır (bkz. Yücel Bulut, “II. Savaş Sonrasında Oryantlist Çalışmalar”, *Sosyoloji Dergisi*, 2006, 3. Dizi–12. Sayı, s. 81-111). Bu anlamda Amerikan oryantlizmi “süreklilik ve değişim” özelliklerini birlikte göstermektedir.

Oryantlist çalışmaların eleştirisinde karşımıza çıkan ikinci ortak nokta, bu eleştirilerde oryantlist çalışmalardaki Müslüman toplumlar ya da İslam veyahut Doğu ve Doğulular hakkındaki bilgilerin saptırılmış, eksik ve yanlış oluşundan, oryantlistlerin yetiştirme şartlarındaki yetersizliklerden, kullandıkları yöntemlerdeki aksaklıklardan bahsedilmesi ve oryantlistlerin “toplumların ve kültürlerin birbirlerine daha fazla yakınlaşma ihtiyacı duydukları bu çağın gereklerine uyum göstermeye” davet edilmesidir.

Oryantlizm, Batı dünyası ile Doğu dünyası arasındaki bir rekabetin, mücadelenin ürünüdür. Oryantlizm, Batı’nın Doğu üzerinde hakimiyet kurma araçlarının en önemlilerinden birisidir. Batı, oryantlizm aracılığıyla Doğu’yu incelemekte, tasnif etmekte, yorumlamakta, Doğu’ya ne olduğunu ve neyi nasıl yapması gerektiğini dayatmaktadır. Oryantlizmin etkisi ve gücü, sanıldığı aksine, yalnızca oryantlistlerin bilimsel yeterliliklerinin ve dehalarının çok yüksek olmasından ya da oryantlist yöntemlerin çok geçerli yöntemler oluşundan kaynaklanmamaktadır. Oryantlizmin gücü ve “geçerliliği”, akademik bir disiplin olarak ürettiği bilginin nesnel oluşundan ziyade arkasında dünya egemenliğini eline geçirmiş ve bu üstünlüğünü de her şartta devam ettirme isteğindeki askerî, ekonomik, siyasal ve akademik kurumlarıyla tüm bir Batı’nın bulunuyor oluşundan gelmektedir. Oryantlist araştırmalar neticesinde elde edilen şey de, evrensel ve objektif doğrular değil, Batı’nın –söz konusu gücü ve imkanları aracılığıyla– dayattığı tek-boyutlu ve sübjektif açıklama biçimidir.

Ayrıca, Doğu hakkında yapılan araştırmalar neticesinde varılan sonuçların yanlışlığının ya da bu yanlış yargılara sebep olarak Batılı akademisyenlerin sahip oldukları bilgilerin yetersizliğinin tespit edilmesi, problemi tüm kuşatıcılığı ile ortaya koymaktan uzaktır. Oryantlist çalışmalarda bilgi hatalarının yapıldığını iddia etmenin ve oryantlistlerin “geçerli, Doğulular tarafından da kabul edilebilecek” sonuçlara ulaşmalarını sağlamak için oryantlist araştırmacının nesnesi hakkında daha doğru bilgiler sunmaya, bir anlamda

oryantalist çalışmaların hatalarını düzeltmeye çalışmanın birkaç neticesi olmaktadır: Birincisi, böylesi bir yaklaşım, her yönüyle mükemmel kabul edilen Batı medeniyet ve biliminin bir parçası olarak oryantalist çalışmaların ve oryantalizmin vardığı sonuçların da mükemmel olması gerektiği gibi yersiz bir anlayışa dayanmaktadır.

Buna bağlı olarak ortaya çıkan ikinci bir husus, oryantalist çalışmaların eleştirisini yapanların, kendilerini bu yanlışların yerine doğrularını önermek ve Batı'nın mükemmelliğini yeniden tesis etmekle görevli saymalarıdır. Bütün bunlar yapılırken de, her alanda mükemmel olduğuna inanılan Batı'nın, Doğulu toplumları inceleme konusunda neden bu kadar yanlış sonuca vardığı hakkında sorgulanmamaktadır. Eğer söz konusu eleştirilerde dile getirilen yanlışlıklara, sadece henüz yetişme safhasında olan oryantalist adayı akademisyenlerin çalışmalarında rastlansaydı, belki bu türden değerlendirmeler haklı görülebilirdi. Ancak söz konusu olgusal yanlışlar, oryantalizmin en önde gelen temsilcilerinin çalışmalarında görülmektedir. Hatta bu yanlışlıklar bilinçli bir şekilde kuşaktan kuşağa aktarılmaktadırlar. O halde bu yanlışlıklar bir yetersizliğin sonucu olamaz. Dahası, yerli uzmanlar tarafından eleştiriye uğramış oryantalistler, eleştirildikleri hususlarda doğru olanın kendileri olduğunu iddia etmeye devam etmektedirler. Kendi haklılıklarını savunabilmek için de, eleştirilenlerinin yetersizliklerini gözler önüne serme çabasında olmaktadır. Bernard Lewis'in –“The Question of Orientalism” (*New York Review of Books*, 24 Haziran 1982, s. 49-55) başlıklı yazısında– Filistinli bir Arap olan, üniversite öncesi eğitimi Mısır'da alan ve Filistin davası ile çok yakın ilgisi olduğu bilinen Edward Said'i Arapça'yı bilmemekle suçlaması çok çarpıcı bir örnektir. Oryantalistlerin kendilerini eleştirenler karşısında nasıl bir tavır takındıklarını, Baykan Sezer'in –Batı'nın eleştiriler karşısındaki tutumunu değerlendiren– şu sözleri çok güzel özetlemektedir: “Ya uzmanlığını öne süren Doğulu yazarın bilgisizliğini ortaya koymak yoluna başvurulmaktadır. Böylece eleştiri nedenleri ortadan kalkmasa bile eleştiri isteklerini sınırlandırmanın yolu aranmaktadır. Ya da Batı'nın başvurduğu bir başka yol olarak siyasî ve iktisadî ilişkiler konusunda Batılıların pek dürüst davranmamış olabileceğini kabul ederek siyaset ve bilimi birbirinden bağımsız göstermeye özen gösterip Doğu ile siyasî ilişkiler nedeniyle Batı'dan gelen her değerlendirmenin Doğulu düşünürlerce suçlanmasından kaçınılmaktadır. Doğuların da kötü isteklerinden, kolay suçlamalarından

söz edilmeye başlanmakta, şikayetçi konumundaki Doğu sonuçta şikayet konusu yapılmaktadır.” (“Batı Sosyolojisinin Doğu Toplumlarına Yaklaşımı”, iç. İsmail Coşkun (ed.), *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, İstanbul: Bağlam Yay., 1991, s. 40) Bütün bunların sonucunda, yetersizliği oryantalist bilginin üretim ve aktarım sürecinde değil, oryantalist çalışmaları eleştirenlerde aramanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır!

Oryantalist çalışmaların gösterdiği tüm bu özelliklere karşın oryantalizmden ne beklenmektedir? Ya da nasıl bir oryantalizm arzulanmaktadır? Eleştirmenlerin bu sorulara verdikleri cevaplar çok net değildir. Hatta yok gibidir. Oryantalistler daha yetkin bir biçimde eğitildiklerinde, Doğulu karşısında kendilerini “üstün” görmekten vazgeçtiklerinde oryantalizmin bünyesinde taşıdığı problemler halledilecek midir? Eleştirmenlerin –kendi çalışmalarında dile getirdikleri görüşlerin satır araları okunduğunda– bu sorulara cevaplarının “olumlu” olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu beklenti, acaba ne kadar gerçekçidir?

Oryantalizm ile Batı sömürgeciliği arasında doğrudan bir ilişki kurmak, çok yerinde bir tespit olmakla birlikte, artık sıradan bir hal aldı. Fakat bu tespiti yapanların dahi, dünya egemenlik ilişkilerindeki konumunu hiçbir şekilde tartışmaya yanaşmayan Batı dünyasının –bir anlamda, dünyaya ve kendisinin “öteki”si olarak Doğu’ya bakışında bu konumunu yansıtan– oryantalizmin temel önermelerinden vazgeçebileceğini düşünebilmeleri büyük bir çelişki gibi gözükmektedir. Dahası, oryantalist çalışmalarda göze çarpan ılımlı yaklaşımları, bu yönde atılmış bir adım olarak alkışlamak da, oryantalizmin temel özelliklerinin farkına varılmadığı anlamına gelmektedir. Bu noktada, meselenin özüne en fazla değinen eleştirmen olarak Edward Said dikkatleri çekmektedir. Foucault’nun söylem, bilgi-iktidar, arşiv gibi kavramlarını kendine özgü bir tarzda kullanan Edward Said, oryantalizm ile Batı sömürge dünyası arasındaki bağı kurabilmiştir. Ancak o da, neticede, öneri noktasında bu bağlantıyı yok saymış gözükmektedir.

Said’in önerileri, kendi şahsî tecrübelerinin ve beklentilerinin ışığında değerlendirilmesi gereken düşünceler olarak ilgi çekicidir. Sonuçta Said’in önerileri, Batı’nın Doğu’yu “tanınmasını” istemektir. Ancak Doğu da, Batı’yı tanımalıdır ona göre. Said’in önerileri; sahip olduğu yetenek ve becerileri Batılı sistemin hizmetine sunarken bir de aşağılanmak, horlanmak, kendisi çok

daha yetenekli olduğu halde “beyaz insan” a kıyasla ikinci planda bırakılmak istemeyen Doğulu bireyin istek ve beklentilerini ifade ediyor gibidir. İkinci Savaş sonrasında kurulan yeni sömürge sistemini, 19. yüzyılın sömürgeci anlayışından ayıran nokta da zaten burasıydı. Artık sömürge halklarının ve idarecilerinin, –her türlü büyüleyici kavramlaştırmalara rağmen– sonuçta kendilerinin aleyhine olan sömürü düzeninin devamına gönüllü katılımları sağlanmıştı. Bu noktada, Batı sömürge sistemine karşı çıkışların sınırlı olduğu bilinmektedir. O nedenle Said’in önerileri de, sonuçta Batı dünyasının dünya egemenlik sistemi kurma çabaları ile oryantalizmin güncel versiyonları arasındaki mevcut bağlantıyı yeterince gösterememektedir.

Edward Said, “paradigma kurucu bir eser” olma özelliği taşıyan *Orientalism*’de, Avrupa’nın Doğu ile bağlantılı kültürel, siyasî, iktisadî çıkarlarından kaynaklanan ve kökü çok eskilere uzanan bir yazı geleneğini inceledi. Eser, oryantalizm konusunu ve tarihini irdeleyen ya da oryantalizmi eleştiren ilk kitap olmamasına karşın, aynı konuda daha önce yazılmış kitapların çok fevkinde bir etkiye ulaştı.

Orientalism’in bu denli ses getirişinde, Said’in alanındaki yetkinliğinin etkili olduğu muhakkaktır. Ayrıca Filistin davası ile yakından ilgili bir şahıs olması da bir diğer önemli etkendir. Said’in oryantalizm sözcüğünü meslekî bir uzmanlık alanıyla sınırlandırmayı ve sözcüğün genel kültür, edebiyat ve ideolojinin yanı sıra hem toplumsal hem de siyasal tavırlar bağlamında yürürlükte olduğunu göstermeye çalışması da eseri önemli kılan bir diğer unsur olarak zikredilebilir. Foucault’nun bilgi-iktidar formülasyonunu kullanarak iktidar ile bilginin (sömürgeci Batı ile oryantalizmin) birbiriyle nasıl kaçınılmaz bir ilişki içerisinde olduğunu gösteren Said, bu şekilde, o döneme kadar, çalışmalarını bütünüyle akademik merak saikiyle yapılmış tarafsız çalışmalar olarak sunan oryantalistlerin, objektif bir biçimde incelediklerini iddia ettikleri “olgu”ları nasıl değer-odaklı bir biçimde oluşturduklarını göstermeye çalışıyordu.

Bu sayımızın ilk yazısı olan “*Orientalism*’in Ardından” başlıklı yazısında da Yücel Bulut, yayımlanışından bugüne kadar geçen 30 yılı aşkın süre içinde sayısız tanıtım, eleştiri yazısı ve konferansa konu olan *Orientalism*’e, birbirinden oldukça farklı kaygı ve perspektiflerden hareket eden Aijaz Ahmad, Bernard Lewis, Sadik Jalal al-Azm, Albert Hourani, James Clifford,

John McKenzie, David Kopf, Leonard Binder, Fred Halliday, Robert Irwin ve daha pek çok entelektüel tarafından yöneltilmiş eleştirilerin derli toplu bir değerlendirmesini yapıyor.

Aydınlanma Çağı, Avrupa'nın/Batı'nın Doğu'ya ilgisinin tarihinde dik-kate değer bir yaklaşım farklılaşmasının görüldüğü bir dönemdir. Teolojik yaklaşım ve tartışmaların yerini gittikçe daha seküler ilgi ve değerlendirmelere bıraktığı bu dönemde, Avrupa devletleri ile Kilise arasındaki iktidar mücadelelerine ve bu devletlerin dünya güç ilişkilerindeki konumuna bağlı olarak yer yer İslam ve Doğu dünyasının olumlu imajlarıyla da karşılaşmaktadır. Bu dönemin Doğu/İslam'a yaklaşımları, Lütfi Sunar'ın "Aydınlanma Döneminde Doğuya Bakış: Değişen İlgiler ve Söylemler" başlıklı yazısında vukufiyetle irdeleniyor.

H. Esra Arcan, "Şarkiyatçılığın Aynasında Türkiye Suretleri: Britanya Basınında Türkiye'nin AB Üyeliğine İlişkin Şarkiyatçı Söylem" başlığını taşıyan ve çağdaş gelişmeleri konu alan medya incelemesinde; Türkiye ve Türk kimliğinin Batı medyasında şarkiyatçı inşasının nasıl gerçekleştirildiğini, Britanya basınıının iki önemli gazetesi olan *The Guardian* ve *The Times*'in haber stratejilerini irdelemek suretiyle ortaya koyuyor. Yazıda liberal ve muhafazakâr nitelikteki bu iki gazetenin Türkiye'yi Avrupa-dışı bir mekan ve kültür, Türk kimliğini de grup-dışı-öteki olarak temsil eden şarkiyatçı söylemi nasıl yeniden ürettikleri, söz konusu gazetelerin 2004 yılı içinde Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin haberleri ve bu haberlerde kullanılan gönderge, adlandırma ve yüklem stratejileri üzerinden inceleniyor.

İslam'ın sanat konusundaki tutumu, özellikle de figüratif temsil/tasvir konusu hem oryantalist sanat tarihi çevrelerinde hem de Müslüman dünyada pek çok bakımından tartışıldı. İslam sanatının tasvir/imge ile ilişkisi, İslam coğrafyasında 'tasvirin Kur'an ve hadisler aracılığı ile yasaklanıp yasaklanmadığı' bağlamında tartışılırken, Batılı sanat tarihçileri, konuyu sanat tarihinin kendi metodolojisi çerçevesinde ele aldılar. Bazı Batılı araştırmacılar İslam sanatı ve figüratif temsil konusunda "ikona karşı olma" veya "anikonizm" terimini kullandılar. İslam sanatı konusunda araştırma yapan oryantalistlerin merkeze aldığı diğer bir kavram da "ikonoklazm"dı. Ayşe Taşkent, "İslam Sanatı ve Oryantalist Yaklaşımlar Üzerine Bir İnceleme I: Sir Thomas Arnold, K. A. C. Kreswell, Oleg Grabar Metinleri Bağlamında"

başlıklı yazısında, Batı kültür atmosferinde yetişmiş bu sanat tarihçilerinin, dominant Batılı bakış açısı ile İslam sanatı hakkında kaleme aldıkları üç makaleyi merkeze alıyor: İngiliz oryantalist ve İslam sanat tarihçisi Sir Thomas Walker Arnold (1864-1930)'ın "İslam Dünyasında Resmin Menşei" (1928); Keppel Archibald Cameron Creswell (1879-1974)'in "The Lawfulness of Painting in Islam" (1937) ve Oleg Grabar (1929-2011)'in "İslam'ın Sanat Konusundaki Tutumu" (1973).

Tarih boyunca farklı devletlere başkent olmuş İstanbul'un tarihsel kimliği de, bu siyasi çatışma ve gerilimler çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle de Türkler tarafından fethi sonrasında kent, Doğu ve Batı uygarlıklarının karşılaşma, çatışma ve gerilimlerinde önemli bir yer tutmuştur. İki uygarlığın ilişkilerine dair güçlü imgelere rastlanan Batı sanat tarihi literatüründe de İstanbul'a dair imgeler bulunmakta; bu literatür aynı zamanda Batı'nın Doğu'ya bakışını ve kimlik tanımlarını da içermektedir. Oryantalist düşünüşün uzantısı olarak değerlendirilebilecek bu imgelerin, belli yönleriyle günümüzde de devam ettiğini ve bu bağlamda 1987 yılı itibariyle İstanbul'da başlayan bienallerin salt bir sanat hareketi değil, aynı zamanda İstanbul'un kimliğinin hem geçmiş hem de günümüzdeki makbul ve geçerli kavramlar düzleminde yeniden üretildiği bir alan olarak ele alınabileceğini vurgulayan Ayşe Azman, "Oryantalistlerin İstanbulu'ndan Bienalin İstanbulu'na" başlıklı incelemesinde, İstanbul Bienalleri üzerinden İstanbul'a dair inşa edilen kimlik tasvirlerini tanımlamayı deniyor.

Son dönemde sosyal bilimlerde dünyanın Batı-dışı toplum, ekonomi ve yönetimlerine, Batılı bilim anlayışı ve pratikleri ile yaklaşmanın yarattığı problemler konusunda artan bir bilinç oluşmaya başladı. Bu bilinçlenme süreci, bir anlamda tüm dünya toplumlarına dair fikirleri, tarihsel olayları, sosyal ilişkileri birleştiren "ideal Batı" kavramsallaştırmasıyla hesaplaşma anlamına da gelmektedir. İdeal Batı kurgusu genel olarak sosyal bilimlerde, özelde de iş ve örgüt sosyolojisi alanında bazı işlevleri yerine getirmektedir. Öncelikle bu kurgunun, toplumları kategorilere ayırmak, temsil yoluyla toplumların karmaşık imajlarını yalınlaştırmak, karşılaştırma modeli sunarak bir değerlendirme kriteri oluşturmak ve Batı-dışı toplumları Batı'nın normatif öncülleri çerçevesinde sıralamak yönündeki işlevleri belirgindir. Bu çerçevede sosyal bilimlerde alanında oluşturulan tüm sınıflamalar, temsiller

ve yeniden formüle etmeler, Batı ve Batı-dışı toplumlar arasındaki güç ve egemenlik ilişkileri ile kavranabilir.

Oryantalizm alanındaki çalışmalarda, güç ve egemenlik ilişkileri genel olarak kolonyal ve postkolonyal dönemler dikkate alınarak analiz ediliyor. Aydınlanma düşüncesinden beslenen kolonyal dönemde Fransa, İtalya, İspanya ve İngiltere gibi kolonileştirme amacı güden toplumların uyguladığı ekonomik, politik ve kültürel pratikler, dünyanın geri kalanı üzerinde belirleyici olmuştur. Batı'nın kolonyal dönemde dünyanın geri kalan kısmı ile kurduğu ilişkilerin semiyotik ve materyalist etkileri, postkolonyal tartışmalar bağlamında ele alınıyor. Klasik sosyoloji geleneğinin Marx, Weber ve Durkheim gibi kurucu isimlerinden itibaren Batı'nın iş, örgüt ve yönetim alanlarındaki yapılanmasına dair genel kurgunun, günümüz yazınında yer alan oryantalist söylemlerin temelinde yer aldığını düşünen Nalan Yetim, oryantalist dosyasının son yazısını oluşturan “İş ve Örgüt Yazınında Oryantalist Eğilimler ve ‘Diğeri’nin Yüzü” başlıklı makalesinde, günümüz iş, örgüt ve yönetim yazınında yer alan temel eksenlerin, sahip oldukları oryantalist söylemler açısından eleştirel bir okumasını yapıyor.

Fahri Çakı, “European Voluntary Service and Intercultural Competence in Understanding Islamic Culture” başlıklı yazısında, Avrupa Gönüllü Hizmet Programı kapsamında görev yapmak üzere 2007-2010 yılları arasında Avrupa'nın farklı ülkelerinden Balıkesir'e gelmiş gönüllü gençlerin Türk/İslam kültürünü nasıl gördüklerini/algıladıklarını anlamak amacıyla 30 genç üzerinde gerçekleştirmiş olduğu kantitatif/etnografik araştırmanın sonuçlarını bizimle paylaşıyor.

Oktay Taftalı, “Toplum ve Tarih Metodolojisi Bakımından Subjektivizmin Bazı İpuçları Üzerine” başlıklı yazısında, kendisini Aydınlanma yüzyıllarıyla birlikte “Batı” ve “evrensel” şeklinde tanımlayan medeniyet anlayışının “modern zamanlar”da öngördüğü tarih ve toplum “kurma” metodunu ve o metodun sunduğu sosyolojik verilere ilişkin olası ipuçlarını araştırmaya/anlamaya çalışıyor.

Adem Başpınar, “Sosyolojinin Konusu Olarak Ordu ve Asker: Askeri Sosyoloji” başlıklı yazısında, İkinci Savaş süresince Amerikan ordusu içerisinde yapılan sosyal psikolojik araştırmalarla birlikte sosyolojinin bir alt

---

dalı olarak ortaya çıkan “askeri sosyoloji”nin akademik bir ilgi alanı haline gelişini, sosyoloji içerisindeki kaynaklarını, İkinci Savaş, Soğuk Savaş, Vietnam Savaşı gibi süreçlerde nasıl bir seyir takip ettiğini ve günümüzdeki yönelimlerini tarihsel ve tematik bir bağlamda ele alıyor.

Dosya konusu oryantalizme ayrılmış bu sayımızın oluşumuna yazılarıyla katkı veren yazarlarımıza, bu yazıları okuyup değerli önerilerini bizlere ve yazarlarımıza ulaştıran hakemlerimize teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Gelecek sayımızın dosya konusu, Pierre Bourdieu’nun düşünceleri ve çalışmaları olacaktır.

Yeni sayımızda buluşmak dileğiyle...

Yücel Bulut

Editör